

Література

1. Гончарук В. А. Практика матеріального стимулювання // Бізнес. — 2003. — № 43. — с. 76—78.
2. Колот А. М. Мотивація персоналу. — К.: КНЕУ, 2002. — 337 с.
3. Мурашко М. І. Менеджмент персоналу. — К.: Знання, 2002. — 311 с.
4. Основи менеджмента: Учеб. для вузов/ Д. Д. Вачугов, Т. Е. Березкина, Н. А. Кислякова и др.; Под ред. Д. Д. Вачугова. — М.: Высш. школа, 2002. — С. 240—258.
5. Петюх В. М. Управління персоналом: Навч. метод. посібник. — К., 2002. — С. 121.
6. Шереметьев А. Мотивационная политика компании // Бизнес. — 2003. — № 35. — С. 71—73.

Стаття надійшла до редакції 27.03.06

УДК 330.341

Д. Г. Хохич, асистент кафедри політичної економії ОЕФ,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

ТЕОРІЯ ЕКОНОМІКИ ДОБРОБУТУ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Подано аналіз теорії економіки добробуту. Розглянуто теоретичні принципи справедливого розподілу благ та визначено проблеми їх реалізації в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ефективність, індивідуальність, корисність, рівність, розподіл, роулсіанство, справедливість, суспільний добробут, суспільні блага, оптимум по Парето, утилітаризм.

Проблеми індивідуального та суспільного добробуту привертали увагу вчених у всі часи. Історія економічної думки свідчить про логічну послідовність виникнення теорії добробуту. Розпочинаючи від класиків політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо), які в своїх працях зосередили увагу на причинах індивідуального та суспільного добробуту, пізніше на внесках маржиналістської теорії (А. Маршалл, А. Пігу, Л. Вальрас) з її паретианським напрямом в теорії добробуту (В. Парето), яка поклала початок математичним дослідженням в області індивідуального добробуту і закінчуючи сучасним етапом її розвитку (А. Лернер, А. Бергсон, О. Ланге, К. Ерроу, Дж. Хікс, Дж. Б'юкенен, Дж. Ролз, П. Самуель-

сон), який ввібрав у себе цілу низку концепцій та теоретичних висновків. Останні відіграли практичне та прикладне значення, оскільки дозволили моделювати близькі до реальності процеси з урахуванням інституціональних умов розвитку.

Слід відмітити, що в даній теорії закладений великий науковий потенціал. Більшість відкриттів за останні десятиріччя зроблені саме в цій галузі економічної науки. Не випадково одним із найвагоміших досягнень сучасної економічної теорії є сформульовані і доведені А. Лернером, О. Ланге і К. Ерроу в першій половині ХХ ст. дві основні теореми добробуту. Підтвердженням високої актуальності і динамічності теорії добробуту є те, що найбільше число економістів отримали Нобелівську премію за останні десятиріччя (П. Самуельсон, К. Ерроу, Дж. Б'юкенен, А. Сен) саме за внесок в економічний аналіз забезпечення ефективного та справедливого функціонування економіки.

На жаль, у вітчизняній навчальній та науковій економічній літературі теорії добробуту не приділяють належної уваги. Виняток складають наукові праці російських дослідників О. Нестеренка, Г. Колодко, С. Тарасової [6]. Наявна обставина обумовлена тим, що дана галузь економічної теорії не представляє собою єдино цілу комплексну теорію, а складається із множини різнорідних гіпотез, концепцій, теорій: маржиналістських концепцій індивідуального добробуту, маршалліанської теорії добробуту, теорії економічної оптимальності Парето, теорії «провалів» ринку Пігу, концепції «функції суспільного добробуту» Бергсона і Самуельсона, теорії суспільного вибору Б'юкенена та ін. Вони створювалися в різні історичні періоди розвитку економічної науки, різними вченими і висвітлюють різні аспекти формування індивідуального і суспільного добробуту.

Проблеми індивідуального та суспільного добробуту знову загострилися у ХХІ ст. Це тим більш важливо, що трансформаційні процеси в економіці України набули інтенсивного розвитку: формування ринкових інститутів, і запуск ринкових механізмів регулювання економіки добігають свого завершення, назріває необхідність створення соціально-орієнтованої ринкової економіки. А як відомо, головною метою соціально-ринкового господарства є підвищення індивідуального та суспільного добробуту.

Економіка добробуту — це теоретична модель оптимальної для суспільства економічної системи. Вона поєднала в собі різні підходи до розуміння національного багатства: цивілізаційний, формаційний, інституціональний, постіндустріальний тощо. Цим пояснюється велике значення цієї концепції для економічної науки. Основний зміст

економіки добробуту полягає у необхідності поєднання цілей ефективності і справедливості в процесі пошуку оптимального стану економічної системи. Базою для досягнення означених цілей виступає ринок і держава. Поява держави в економічній теорії спричинена внутрішніми недоліками ринку, інакше навіть ламати ідеально ефективну ринкову систему, втручаючись в її функціонування? І такі недоліки дійсно є. Сучасна теорія ринкових неспроможностей виділяє дві великі групи таких недоліків: ті, що пов'язані з відхиленням від ефективності, і ті, що пов'язані з відхиленням від справедливості. Спробуємо проаналізувати ці дві групи детальніше.

Вважається, що від парето-ефективного рівня ринкову економіку віддаляють проблеми суспільних благ, зовнішніх ефектів, природної монополії та інформаційної асиметрії. Потрібно зазначити, що існують й інші неспроможності ринку, пов'язані з неефективністю. Зокрема, Д. Веймер і Е. Вайнінг у своїй книзі «Аналіз політики: Концепції і практика» виділяють такі: монополія, ризик і невизначеність, міжчасові ефекти [1, с. 53—138]. Деякі дослідники, зокрема лауреат Нобелівської премії по економіці Дж. Стігліц виділяє таку неспроможність, як дисбаланс [8, с. 112]. Важливо відзначити, що всі вони мають місце і за умов чистої ринкової економіки. Проте, здійснюючи державну політику, необхідно враховувати її розподільчий ефект.

Розподіл, як фаза суспільного відтворення, формує власне економічне середовище, що включає в себе принципи розподілу, сферу дії та внутрішню структуру. За умов обмеженості економічних ресурсів у боротьбі за існування все більше загострюється проблема розподілу життєвих благ. Характер та основні риси розподілу справляють величезний вплив на економіку в цілому. Бажання подолати економічну нерівність і соціальну несправедливість, чого людство ще й сьогодні не спромоглося зробити, були, є і будуть наріжним каменем як суспільних наук, так і господарської практики. Регулювання розподільних відносин має суперечливий характер з погляду ефективної економічної політики [5, с. 39]. Дієвість економічної політики та її ефективність залежить від того, настільки вміло урядовці можуть поєднувати ринкові та державні методи регулювання економіки. На сьогодні, завдяки досягненням світової економічної думки, сформовано комплексний підхід до аналізу розподілу економічних благ і визначено принципи справедливості.

Існує чотири основних принципи, які демонструють справедливий розподіл благ в економіці: егалітарний, утилітарний, роулсіанський, ринковий [8, с. 139—146]. Егалітарний принцип означає, що всі блага в суспільстві мають ділитися порівну, незалежно від

того, чи призведе такий розподіл до неефективності, чи ні. Утилітаристи вважають, що блага треба ділити таким чином, щоб максимізувати вигоди всіх індивідів, незалежно від того, чи збережеться після цього рівність, чи ні. За роулсіанським принципом, необхідно максимізувати вигоди найменш забезпечених індивідів. Дж. Ролз в «Теорії справедливості», роботі, яка сприяла виникненню в суспільному і політичному обговоренні поняття справедливості на противагу поняттю рівність, частково відкидає утилітаризм. Однак він стверджує свою прихильність до традиційної теорії раціональності: «...одна із рис теорії справедливості як рівності (рівнозначності) заключається в тому, що вона розглядає партнерів, поставлених в первісне положення, як розумних істот (...). Крім того, поняття раціональності повинно бути інтерпретованим по можливості у вузькому, поточному змісті в економічній теорії, тобто як здатність використовувати найбільш ефективні засоби для досягнення даних цілей» [7, с. 329]. Далі визначення раціональності Д. Ролза, яке він використовує для того, щоб дійти до свого поняття справедливості — рівності, ще більш експліцитно: «таким чином, звичайно, ми представляємо собі раціонального індивіда як такого, що має несуперечливий набір переваг стосовно доступних опцій» [7, с. 329]. Ринковий же принцип визначає, що необхідно розподілити блага за ринковим механізмом, тобто, хто скільки заробить, стільки й має. Взаємозв'язок цих принципів поданий на рис. 1.

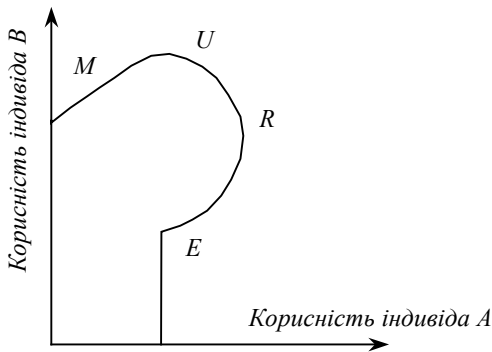


Рис. 1. Принципи справедливості розподілу

Точка *M* — відправна, вона демонструє, як розподілилися блага після ринкового розподілу. Якщо у індивіда *B* забрати частину благ і віддати індивіду *A*, то ми будемо рухатися вздовж графіка до точки *U* (утилітарний розподіл), де максимізовано корисності всіх індивідів, далі — до точки *R* (роулсіанський розподіл), де максимізується лише

корисність біднішого індивіда A , і прийдемо врешті-решт до точки E (егалітарний розподіл), де корисність A дорівнює корисності B .

Всі чотири принципи застосовуються при державному регулюванні, оскільки ринок індиверентний до всіх чотирьох. Проте треба пам'ятати, що будь-який перерозподіл, що зміщує нас від точки M вправо чи вліво, відбувається зі зниженням ефективності. Це можна показати графічно (рис. 2).

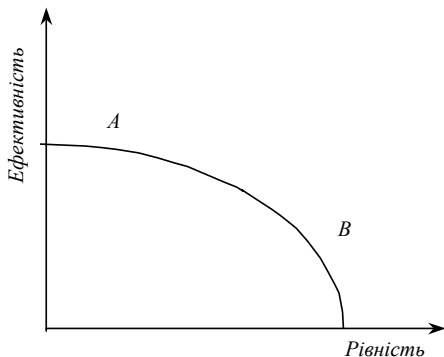


Рис. 2. Взаємозв'язок співвідношення «ефективність — рівність»

Як бачимо, збільшення рівності, тобто перерозподіл, відмінний від ринкового, веде до зменшення ефективності (рух із точки A в точку B). Вирішуючи проблеми ефективності і справедливості, держава повинна шукати оптимальну для себе точку на кривій, зображеній на Рис. 2.

Все вищенаведене підводить нас до висновку, що цільовою функцією держави є максимізація суспільного добробуту. Сама функція суспільного добробуту — це агрегована функція особистого добробуту кожного індивіда.

$W = F(U_1, U_2, \dots, U_n)$, де U_1, U_2, \dots, U_n — індивідуальні корисності n індивідів суспільства. Очевидно, що завданням держави є досягнення $\max(W)$, якщо б W була арифметичною сумою n корисностей усіх індивідів, тобто $W = U_1 + U_2 + \dots + U_n$, то завдання держави можна було б звести до максимізації ефективності, оскільки в такому випадку всі корисності були б незалежні одна від одної, і скільки б держава не підвищувала одну з них, вона жодним чином не зменшила б іншої. Проте функціональний характер залежності між корисностями індивідів в суспільстві означає, що при збільшенні корисності одного індивіда або групи індивідів може зменшуватись корисність інших. Питання, наскільки

ки така зміна бажана, має вирішуватись за допомогою принципів справедливості та критерію Дж. Хікса. Останній можна сформулювати так: якщо внаслідок перерозподілу група індивідів А втрачає корисність, а група В підвищує її, то перерозподільча зміна бажана тоді і тільки тоді, коли група В може компенсувати втрати групі А і при цьому залишитись у вигазі. Підбиваючи підсумок, можна сміливо стверджувати, що максимізація державою функції суспільного добробуту відбувається у відповідності до принципу ефективності і принципу справедливості, які знаходяться в оберненій залежності один до одного. Мистецтво економічної політики полягає в тому, щоб знайти оптимальне співвідношення «ефективність — справедливість».

Про те, так само як і ринкова модель, державне управління має ряд суттєвих недоліків. Неспроможності держави можуть бути об'єднані в чотири основні групи: ті, що властиві прямій демократії, представницькій владі, бюрократичному забезпеченню, децентралізації. Розглянемо ці проблеми детальніше.

Прямій демократії властиві проблеми, пов'язані з парадоксом голосування, коли може не існувати однозначного вибору суспільства щодо того чи іншого рішення [8, с. 193—210]. Крім того, існують проблеми, пов'язані з інтенсивністю вподобань і пакетуванням позицій [1, с. 185—187].

Розглянемо функціонування представницької влади. Відкидаючи припущення про абсолютний гуманізм представників, зазначимо, що вони, очевидно, максимізують власний добробут. Під час терміну їхньої каденції вони можуть піддаватися впливу груп, що мають зосереджені інтереси. Тоді має місце політика, відмінна від оптимальної для суспільства. Під час виборчих циклів представники максимізують голоси виборців. На цьому ґрунті виникають проблеми маніпуляції громадською думкою, позування перед громадськістю тощо.

Система бюрократичного забезпечення загалом є монополітом на ринку державних послуг. Тому їй властиві всі недоліки монополії, скориговані на вплив представників, які призначають бюрократів. І, нарешті, відзначимо проблеми, що виникають у межах децентралізації. По-перше, це проблема перехідного періоду. В такий період децентралізація може стати дестабілізуючим чинником, розсадником корупції на місцях. По-друге, делегування повноважень у регіони пов'язане із певними організаційними втратами, що перешкоджає втіленню загальнонаціональної економічної політики на місцях.

Аналізуючи проблеми втілення концепції економіки добробуту в Україні, ми будемо спиратися передусім на теорію неспроможно-

стей ринку і неспроможностей держави. Починаючи з 1991 року, трансформаційна економіка України постійно відчувала проблеми відхилення від ефективності і справедливості. Якщо говорити про ефективність функціонування економічної системи в Україні, треба повернутись до тих неспроможностей ринку, які призвели до її відхилення від оптимуму. Вітчизняна економіка на різних етапах свого розвитку відчувала посилений вплив різних видів ринкових недоліків. На нашу думку, головними з них були: інформаційна асиметрія, монополія, ризик і невизначеність, інституційні чинники, інфляція і дисбаланс. Розглянемо їх українську специфіку.

Шок інформаційної асиметрії був одним із перших головних ударів, що їх завдав ринок економіці. На початку 90-х років з'явилися так звані «фінансові піраміди», які невірно інформували вкладників про характер і цілі своєї діяльності. Через них було вимито заощадження населення. Це призвело до зниження сукупного попиту в економіці. Крім того, це мало негативні соціальні наслідки, зокрема, супротив реформам і «червоний реванш» комуністів. Це пригальмувало і без того повільну економічну трансформацію.

Монополія стала домінуючим недоліком української економіки порівняно пізно — після утвердження олігархічних груп у владних структурах (1999 рік). Вона була наслідком провального процесу приватизації крупних підприємств. У результаті 90 % національного багатства опинилося у володінні 5 % населення. Слушним є повідомлення парламентських слухань щодо приватизаційних процесів, зокрема: кілька десятків «сімей» в Україні здійснюють контроль над 80 % державного майна. Такого непомірного скупчення багатства на одному полюсі і, можна сказати, жебрацтва — на другому немає в жодній цивілізованій країні світу [2, с. 28]. Крім того, монополії на стратегічних ринках України призвели до високих цін на цих ринках, зниження якості продукції. Найнегативнішим явищем стала монополізація українського паливно-енергетичного комплексу російськими компаніями-гігантами.

Проблема ризику і невизначеності в Україні практично не була вирішена. Про це свідчить розвиток банківської системи України і системи страхування. За наявності серйозних (зокрема і політичних) ризиків українські банки пропонували величезні відсотки при кредитуванні і при тому ж постійно лопалися. Довіра населення до банківської системи була дуже низькою, свої заощадження громадяни зберігали переважно у сейфах. Система страхування в Україні взагалі перебувала в зародковій стадії на протязі всіх років незалежності — і зі схожих причин, головна з яких — відсутність попиту на страхові послуги.

Інституційні чинники в українській економіці стали ключовими для розуміння багатьох економічних процесів. Таких, як концентрація і централізація капіталів, що призвели до утворення потужних груп із зосередженими інтересами, які мали необмежений доступ до влади. Коруптованість і тінізація української економіки стали результатом цих процесів. Треба, однак, відзначити, що тінізація частково відіграла і позитивну роль, виконавши функцію соціального захисту значної частини громадян.

Нарешті, відзначимо таку характерну неспроможність, як стагфляція, що є поєднанням інфляції та безробіття. Це супроводжувалося загальним економічним дисбалансом, що мало руйнівні наслідки для економічної системи: гіперінфляція ледве не знищила фінансову систему держави, закриття підприємств призвело до зниження ВВП майже втричі і до різкого посилення безробіття. Такими були основні чинники неефективності функціонування української перехідної економіки. Тепер поглянемо на розподільчі проблеми, пов'язані із соціальною справедливістю.

Принципи соціальної справедливості систематично порушувались протягом останніх 14 років. Аналізуючи подібні відхилення, треба мати на увазі сферу здійснення державної політики. Яскравим індикатором реалізації державою цілей справедливості є державний бюджет. Програми доходів і витрат, які він містить, ілюструють ступінь дотримання державою відповідного тій чи іншій програмі принципу справедливості. Так, програми освіти і медицини мають базуватися на егалітарному принципі розподілу через свою специфіку. У бюджетах попередніх років він порушувався, бо до освіти і медицини отримували доступ лише багаті громадяни і громадяни із середнім доходом. Програма соціального захисту і забезпечення має базуватися на роулсіанському розподілі економічних благ. Проте система пільг і субсидій, запроваджена в Україні, надавала преференції і бідним, і багатим індивідам. Тим самим не усувалася нерівність у суспільстві і водночас не вистачало ресурсів для забезпечення мінімального рівня існування найбідніших громадян. Програми, пов'язані з виробничою сферою економіки, повинні базуватися на утилітаристському розподілі. Проте держава надавала преференції підприємствам залежно від того, чи належали вони близьким до владних кіл особам. Це знизило загальну конкурентність економіки і призвело до банкрутства багатьох перспективних підприємств.

Важливим чинником виникнення розподільчих неспроможностей виступав викривлений і недосконалий процес трансформації інституту власності, наслідком якого стало збагачення одних і

зубожіння інших. Таким чином, концепція економіки добробуту якщо і була проголошена як певний абстрактний орієнтир, насправді її положення не реалізовувалися. Це відбивала недосконала державна економічна політика, здійснювана владою у перехідний період.

Очевидно, що неспроможності держави мали місце по всім чотирьом визначеним вище владним напрямкам: прямій демократії, представницькій владі, бюрократії, децентралізації. Проте найголовнішою особливістю таких неспроможностей в Україні ми б назвали злиття представницької влади з бюрократією, що стало своєрідною змовою груп із зосередженими інтересами (владна еліта) проти груп із розмитими інтересами (решта громадян). З цієї позиції основним недоліком прямої демократії і децентралізації в Україні стає їхня нерозвиненість, а то і взагалі фактична відсутність. Державна економічна політика майже повністю здійснювалася представницькою владою і бюрократичним апаратом.

Більшість проблем ефективності і розподілу, на нашу думку, пояснюються таким станом справ. Крім названих вище проблем, представницька влада і бюрократичний апарат мають ще одну негативну рису — вони дуже дорого коштують суспільству. Як свідчать бюджетні дані за 2004 рік, тільки на судові та правоохоронні органи витрачено 7,338 млрд грн, стаття зарплатні робітникам бюджетної сфери, більша частина якої припадає на чиновників, склала 12,379 млрд грн. Загальна ж сума витрат бюджету складала 80,444 млрд грн [3].

Підбиваючи підсумок, можемо сказати, що реалізація концепції економіки добробуту в Україні наштовхнулася на серйозні перепони. Ці перепони мали інституційний характер і відображалися у здійсненні державної політики, яка повністю суперечила названій концепції. Аналіз неспроможностей держави показав, що продуцентом такої політики є злиття представницької влади з бюрократичним апаратом за умов нерозвиненості механізмів прямої демократії і влади місцевих громад (децентралізації).

Література

1. Аналіз політики: Концепції і практика: Пер. з англ. / Д. Л. Веймер, Е. Р. Вайнінг. Ред. О. Клієвич, Е. Р. Вайнінг. — 2 вид. — К.: Основи, 2000. — Розділи 2—5. — 656 с.
2. О. Алімов, В. Ємченко. Приватизація: стратегія завершального етапу // Економіст. — 2003. — № 8. — С. 28—31.
3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2004 рік». <http://liga.ua>

4. В. Золоторев. Неиссякающий источник власти // Профиль Украина. — 2004. — № 2. — С. 30—31.
5. Малий І. Й. Теорія розподілу суспільного продукту: Монографія. — К.: КНЕУ, 2000. — 248 с.
6. Тарасова С. В. Экономическая теория благосостояния: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 239 с.
7. Сапир Ж. Новые подходы теории индивидуальных предпочтений и ее следствия // Экономический журнал. ВШЭ. — 2005. — Т. 9. — № 3. — С. 325—360.
8. Стігліц Дж. Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. — К.: Основи, 1998. — 854 с.
9. Buchanan J. Economy In Deficit. <http://econlib.org/Buchanan/Economy In Deficit>.

Стаття надійшла до редакції 10.04.06

УДК 330.356

О. М. Коваленко, аспірантка кафедри політичної економії
обліково-економічних факультетів,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

«ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ» ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Розглянуто інтелектуальний капітал з методологічних позицій як наукову економічну категорію, розкрито зміст інтелектуального капіталу як нової філософської та соціально-економічної категорії. Висвітлено синтез понять «капітал» та «інтелект», які формують у сукупності економічну категорію «інтелектуальний капітал». Досліджено генезис виникнення категорії «інтелектуальний капітал», яка є наслідком об'єктивних змін, пов'язаних із соціалізацією та інформатизацією людської спільноти.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інтелект, капітал, знання, інтелектуальний капітал, інтелектуальний продукт, інтелектуальна власність, постіндустріальна економіка.

Сучасні загальносвітові тенденції економічної динаміки змушують визначати стратегічний шлях розвитку України, орієнтуючись на постіндустріальну трансформацію. Однак вступ нашої країни в постіндустріальну добу неможливий на основі використання традиційної техніки, застарілих технологій, вчорашніх